

Stavební vývoj kostela Zvěstování Panny Marie v Plaňanech

Milan Falta

Městys Plaňany se nachází 12 km západně od Kolína v historicky velmi hustě osídlené oblasti středních Čech. Z katastru Plaňan je doložena antropogenní aktivita minimálně od mladší doby kamenné.¹ Středověká ves se zformovala na jižních svazích nad potokem Blinka podél Trstenické stezky nejpozději v 10. století. Z tohoto období má pocházet zděný základ blíže neurčené stavby odhalený při archeologickém výzkumu v románském kostele ve 30. letech 20. století.² Dodnes hlavní dominanta sídla vzniká dle současného poznání ve třetí čtvrtině 12. století jako jednolodní románský kostel se západní věží a pravděpodobně východní apsidou, která později ustoupila prostorovějšímu gotickému presbyteriu o dvou polích žebrové klenby. Dochovaná románská část kostela je postavena z pečlivě provedeného kvádřového zdiva.

Chrám Zvěstování Panny Marie v Plaňanech se jeví jako dobře zachovaná románská stavba s gotickým presbyteriem a několika pozdějšími přístavky. Při zevrubnějším sledování objektu však vyvstanou mnohé otázky ohledně konstrukčních souvislostí a vzájemných vazeb jednotlivých stavebních částí a vžitých stavebních postupů. Na románské části objektu je možné zřetelně pozorovat stavební postupy a etapizaci výstavby, ale i pozdější novověké úpravy s historizujícími tendencemi.

O románské stavbě, respektive románském období stavby, se většina badatelů zmiňuje jako o statickém faktu. Nikoliv jako o dynamickém procesu vzniku a vývoji památky, která sama o sobě procházela mnohdy složitými proměnami. Ne jinak je tomu i u plaňanského kostela. Na význam stavby a její uměleckou hodnotu upozorňuje na přelomu 19. a 20. století J. Braniš,³ následně F. J. Lehner⁴ a A. Podlaha.⁵

Etapizací výstavby a vztahem románské západní věže a štítového průčelí sakrální stavby se zabývá M. Radová-Štiková v učebních textech ČVUT z roku 1972⁶ a dále v Příspěvků k poznání románských stavebních postupů, který byl publikován v Umění XXIV roku 1976.⁷ Tato stať se problematikou zabývá převážně v obecné rovině, podrobněji popisuje pouze dva objekty (v obci Raná a ve

Svárově). U plaňanského kostela se tohoto tématu dotýká A. Merhautová,⁸ avšak spokojuje se pouze s konstatováním, že mezi lodí a věží je spára a obě tělesa vznikala současně.

Plaňanský kostel díky svému dobře čitelnému líci zdiva na plášti lodi i věže umožňující detailní nahlédnutí na objekt v procesu jeho vzniku, může rozšířit srovnávací materiál v této problematice. Struktura románského zdiva a velikost použitých kamenných kvádrů v jednotlivých částech zdí jasně definují několik konstrukčních fází výstavby.

Obr. 1: Plaňany (okr. Kolín), kostel Zvěstování Panny Marie. Celkový pohled na kostel od jihovýchodu (foto autor 2009).

Objekt byl pravděpodobně založen jako celek, avšak bez nově provedeného archeologického průzkumu není možné toto konstatování prověřit (jak již upozorňují Radová-Štiková se Škabradou⁹ u podobně komponovaných staveb). V nadzemních partiích byla tělesa lodi i věže zděna odděleně, jak dokládá vertikální spára mezi těmito hmotami, ale i zachované a dobře čitelné plomby v kapsách po někdejších nosných prvcích lešení v mírně odlišných výškových úrovních. Časovou prodlevu mezi výstavbou lodi a věže (nebo jejími partiemi) nejsme schopni prozatím určit.

V první nadzemní etapě byly stěny lodi vyzděny pravděpodobně až do výše cca 1,75 metru nad terén, kde mohla být stavba přerušena. V následujícím období výstavba pokračovala a zastavila se ve výši cca 4 metry. Ve třetí stavební etapě bylo dosaženo 6,5 metru, což je úroveň parapetu románských oken (hypoteticky je v této úrovni

¹ Vokřál, I.: Plaňany – historie a místopis. Plaňany 2008 (elektronická publikace).

² Stojanovová, J.: Kostel sv. Jana Křtitele v Plaňanech, Památky středních Čech 22/2008, č. 1. s. 6.

³ Braniš, J.: Dějiny umění středověkého v Čechách. Praha 1892, s. 38.

⁴ Lehner, F. J.: Dějiny umění národa Českého I, svazek II, část II. Praha 1905, s. 64 – 66.

⁵ Podlaha, A.: Posvátná místa Království českého řada I, díl IV. Praha 1910, s. 117 – 123.

⁶ Radová-Štiková, M.: Architektura románská - učební texty ČVUT. Praha 1972.

⁷ Radová-Štiková, M. – Škabrada, J.: Příspěvek k poznání románských stavebních postupů. In: Umění XXIV. Praha 1976, s. 274 – 278.

⁸ Merhautová, A.: Raně středověká architektura v Čechách. Praha 1971, s. 192.

⁹ Citace v pozn. 7, s. 278.

Obr. 2: Plaňany (okr. Kolín), kostel Zvěstování Panny Marie. Pohled do západní části chrámu (foto autor 2008).

možné předpokládat dosažení korunní římsy apsidy, o níž nejsou prozatím k dispozici žádná měřitelná data). Čtvrtá stavební fáze dosáhla nivelity 8,5 metru a v této etapě byla konstruována ostění románských oken. Pátá stavební fáze byla pro loď závěrečná. Bylo vyvedeno obloučkové podřímsí, ozuby a ve výšce necelých 10 metrů byla loď zastropena. Je nutné poukázat na fakt, že pátá etapa výstavby byla na severní i jižní stěně zhruba poloviční nežli předchozí. Zdánlivá nelogičnost výstavby je pravděpodobně vysvětlitelná tím, že v této periodě bylo třeba loď nejen zastropit, ale i zastřešit, tudíž bylo nutné vyzdít štíty a zřejmě zhotovit i krov.

Je nasnadě se domnívat, že jednotlivé stavební etapy se mohou shodovat s roky, respektive sezónami, které byly přerušeny zimní technologickou přestávkou. Toto konstatování však prozatím není možné ničím podložit. V případě platnosti této hypotézy by byla hrubá stavba, tj. loď, apsida a část věže, hotová po pěti letech.

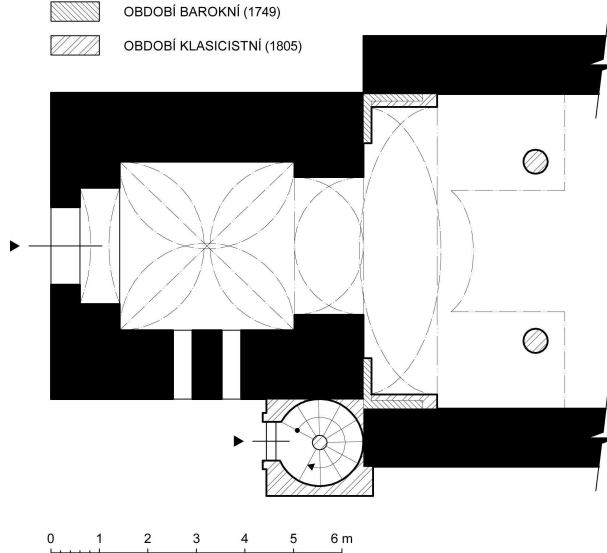
K postupu výstavby je třeba připomenout, že konstrukční etapy se dělily na záběry, které souvisely s tělesnou výškou zedníků. J. Škabrada uvádí limitní výšku záběru přibližně na hranici 1,2 metru.¹⁰ Podrobné zaměření všech stop po lešení na fasádách objektu prozatím nebylo zhotoveno, ale i přes absenci geodetického nebo fotogrammetrického zaměření jsme schopni na severní fasádě lodi kostela rozeznat plomby po prvcích lešení ve třetí a čtvrté stavební etapě, kterou vždy dělí na dva záběry s výškou v rozmezí 1,1 – 1,4 m. Obdobnou výšku záběrů můžeme předpokládat i u druhé stavební fáze severního průčelí a štítů. Vyhodnocení dislokace těchto plomb nadále zpřesní úvahu o etapizaci výstavby, neboť budou měřitelné vztahy konstrukčních záběrů, a to zejména k podlaží I. a II. patra věže. Na plášti věže již není struktura zdíva

a velikost rádkování tolik diferencovaná jako na severním i jižním průčelí lodi (což samo o sobě může vypovídat o odlišném časovém údobí výstavby celé této hmoty). Etapizaci výstavby věže je tudíž nutné vyhodnocovat na základě dochovaných stop po konstrukci lešení. Výjimkou je pás zdíva, opticky odlišný od spodních i vrchních partií, který se nachází ve výšce 8 – 9,5 m. Tento věncový útvar leží v úrovni někdejšího zastropení lodi a může se jednat o jakési provizorní ukončení věže. Z toho by vyplývalo, že při dosažení požadované výšky lodi stavitelé soustředili veškeré síly na konstrukci štítů a zastřešení a výstavba věže byla v této úrovni přerušena. Není vyloučeno, že dostavba věže do požadované výšky nemusela pokračovat ihned, ale až po několikaleté přestávce, která mohla být využita pro konstrukci empory.

NÁSLEDNOST STAVEBNÍCH ETAP

LEGENDA:

- OBDOBÍ ROMÁNSKÉ
- OBDOBÍ BAROKNÍ (1749)
- OBDOBÍ KLASICISTNÍ (1805)

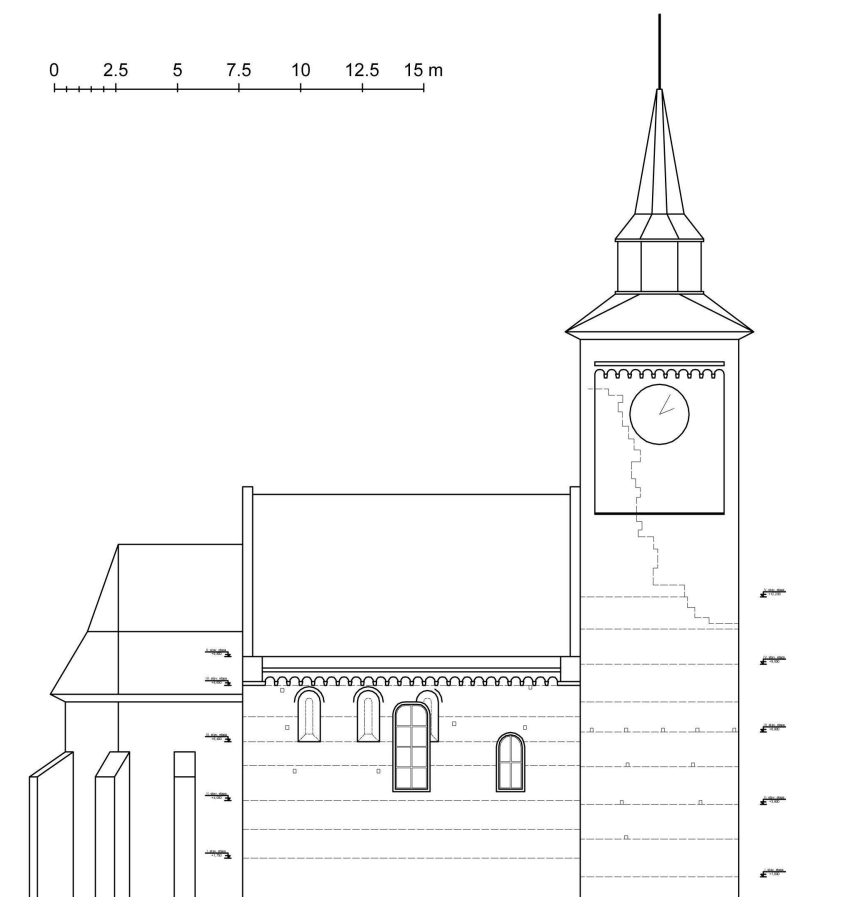
Obr. 3: Plaňany (okr. Kolín), kostel Zvěstování Panny Marie. Půdorys západní části chrámu v úrovni přízemí s vyznačením následnosti stavebních etap (autor 2010).

O podobě, popřípadě typové příslušnosti tribuny není k dispozici mnoho přímých informací. Není ale možné souhlasit s tvrzením V. Mencla,¹¹ že zde byla kombinovaná valeně podklenutá tribuna s emporou věžní, neboť pro to neexistuje žádný doklad. Současný valený pás v západní části lodi není pozůstatkem románské konstrukce, neboť je druhotně přisazen k příložkám, které podpírají barokní klenbu. Nachází se také v místě někdejší západní štítové stěny, která byla odstraněna nejpozději při adaptaci prostoru v prvním patře věže pro umístění varhan. V této době se stala západní štítová stěna nepotřebnou, neboť krovová konstrukce již nejspíše nebyla podporována štíty (jak předpokládáme v období románském,¹² respektive překážela při propojení věžového prostoru s interiérem lodi. Románské propojení pavlačové empory s věžním

¹⁰ Škabrada, J.: Konstrukce historických staveb. Praha 2003, s. 37.

¹¹ Mencl, V.: Panské tribuny v naší románské architektuře. In: Umění XIII. Praha 1965, s. 44.

¹² Citace v pozn. 10, s. 183.

Obr. 4: Plaňany (okr. Kolín), kostel Zvěstování Panny Marie. Schéma severní fasády s vyznačením stavebních záběrů a plomb po nosných prvcích lešení na románské lodi a věži (foto autor 2010).

prostorem bylo zřejmě daleko skromnější nežli současný otvor, který vypadá jako násilný průraz. Více bude možné určit po provedení destruktivního průzkumu v této části objektu. Pozůstatkem západního průčelí je pouze problematické napojení obvodových stěn lodi k plášti věže, které je prakticky „na střih“, a také torza spodních partií štítu, které Radová-Štiková se Škabradou¹³ mylně interpretují jako původní trojúhelníkové přízdívky k věži v partiích půdy.

O možné románské podobě tribuny je možné usuzovat i na základě kompozice severního průčelí stavby. Ve východní části se dochovala ostění tří románských oken, která jsou symetricky situována zhruba ve třech čtvrtinách stěny, tedy v úseku průčelí příslušejícího vlastní lodi. Z toho je možné usuzovat, že západní čtvrtina lodi byla vyplněna tribunou. Při platnosti tohoto předpokladu by byla empora hluboká přibližně 3,3 metru, což odpovídá polovině šířky románské lodi, a tudíž by se jednalo o pavlačovou emporu s jedním středovým sloupkem podklenutou dvěma poli křížové klenby.

Popsaný stavební postup dokládá, že loď i věž kostela v Plaňanech mohly být stavěny jako součást jednoho

stavebního konceptu, jak předpokládá A. Merhautová,¹⁴ avšak nikoliv najednou jako jeden kompaktní celek. Uplatnění těžkopádného konstrukčního principu dvojice zdí se spárou mezi západním průčelím a věží není prozatím spolehlivě objasněno, přesto je tento princip možné sledovat i na jiných stavbách roztroušených po celých Čechách.¹⁵ Na základě této analogie, podobnosti stavebních technik, ale i proporčních vztahů např. s kostely ve Sv. Jakubu (1165 – datováno autentikou¹⁶) a ve Svojsíně (1159/60 – datováno dendrochronologicky¹⁷) je možné usuzovat o datu výstavby v rozmezí let 1160 – 1180.

K dalšímu rozvoji stavby došlo ve 14. století, kdy byla snesena apside a bylo vystavěno gotické kněžiště s polygonálním závěrem. K výraznější přestavbě románské lodi došlo v roce 1749, kdy byly ke stěnám připojeny cihelné přípory a prostor byl zaklenut mohutnou valenou klenbou s výsečemi.¹⁸ K nenápadné, ale důležité opravě stavby došlo v roce 1793, kdy byla přestavována vrchní část románské věže, která se sesula následkem požáru z roku 1716 a následného působení povětrnostních vlivů.¹⁹ Tato obnova je zajímavá v tom, že tehdejší stavitel přistoupil k rekonstrukci velmi citlivě, s respektem k výtvarné podstatě románské stavby. Na vrchní

části románské věže tak bylo obnoveno panelování završené obloučkovým podfimsím a ozuby. Orámování je nově provedeno z tesaných (původních?) kvádrů, avšak vnitřní výplň je již ze zdiva lomového. Evidentně novodobě, ale taktéž z precizního, snad původního rádkového zdiva, jsou vyzděny i nižší, zejména západní, partie věže.

Při studiu románské architektury je důležité si povšimnout i těchto pozdně středověkých či raně novověkých úprav, které se snažily o výtvarnou celistvost díla a uchování jeho archaického charakteru, a které byly provedeny v duchu dosud v této podobě neznámého barokního historismu.

¹⁴ Citace v pozn. 8.

¹⁵ Citace v pozn. 13, s. 97.

¹⁶ Např. v díle cit. v pozn. 4, s. 102.

¹⁷ Kyncl, T. – Rybníček, M. – Vrbavá, D. J.: www.dendrochronologie.cz/databaze. 2010, číslo datovaných objektů 3069.

¹⁸ Vokřál, I.: Sakrální stavby v obci Plaňany a připojených vsích, architektonicko-historický popis. Plaňany 2005, část II.

¹⁹ Citace v pozn. 18.

¹³ Radová-Štiková, M. – Škabrada, J.: Románské stavitelství - učební texty ČVUT. Praha 1976 (II. vydání v r. 1992), s. 97.

Bauentwicklung der Kirche Maria Verkündigung in Plaňany

Milan Falta

Der Beitrag befasst sich mit der Bauentwicklung der Kirche in Plaňany, vor allem mit dem Ausbau des Objektes in der romanischen Epoche. Bezüglich dieser Problematik zeigt der Artikel die konstruktiven Zusammenhänge, die wechselseitigen Bindungen der einzelnen baulichen Bestandteile und die Problematik der konstruktiven Beziehung der (Giebel) Westfront zu dem Körper des Turmes auf. Die Beschäftigung mit den einzelnen Ausbauphasen ermöglicht, die Kirche im Prozess ihrer Entstehung detailliert zu sehen.

Der Beitrag bringt eine neue Sicht auf die Typenzugehörigkeit der erloschenen romanischen Tribüne. Die mögliche Form der Galerieempore und ihre Verknüpfung mit dem Turmraum werden auf Basis einer ausführlichen Analyse der Komposition der Nordfassade und der Chronologie der einzelnen konstruktiven Elemente im westlichen Teil des Schiffes beschrieben.

In dem Beitrag wird darauf hingewiesen, dass es beim Studium der romanischen Architektur nötig ist, auch die späteren baulichen Veränderungen des Objektes wahrzunehmen. Die neuzeitlichen Baumeister, die die Rekonstruktion der mittelalterlichen Kirchen durchgeführt haben, bemühten sich oft um die künstlerische Ganzheit des Objektes und die Erhaltung seines archaischen Charakters, indem sie das ursprüngliche Material und die ursprünglichen Formen benutzten oder indem sie diese Elemente einfach durch Malereien imitierten. Damit entstehen interessante und bisher unbeschriebene Typen des Historismus.

ABBILDUNGEN

Abb. 1: Plaňany (Landkreis Kolín), Kirche Maria Verkündigung. Gesamtansicht der Kirche von Südosten (Foto Autor 2009).

Abb. 2: Plaňany (Landkreis Kolín), Kirche Maria Verkündigung. Blick auf den westlichen Teil der Kirche (Foto Autor 2008).

Abb. 3: Plaňany (Landkreis Kolín), Kirche Maria Verkündigung. Grundriss des westlichen Teils der Kirche auf Ebene des Erdgeschosses mit Kennzeichnung der einzelnen Bauphasen (Autor 2010).

Abb. 4: Plaňany (Landkreis Kolín), Kirche Maria Verkündigung. Schema der Nordfassade mit Kennzeichnung der Bauabschnitte und der Löcher, die von den tragenden Gerüstelementen an den Wänden des romanischen Kirchenschiffes und des Turmes zurückgeblieben sind (Foto Autor 2010).

(Übersetzung L. Čiháková)